

Tomasz Landmann

Znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922. Wybrane przejawy (cz. 2)

Abstrakt

Celem artykułu jest określenie i scharakteryzowanie kluczowych przesłanek świadczących o tym, że implikacje sporu polsko-litewskiego wpłynęły w latach 1919-1922 w sposób niekorzystny na bezpieczeństwo odrodzonego państwa polskiego. Analizę oparto na materiale archiwalnym zgromadzonym w Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, a także na dostępnym piśmiennictwie.

Przyjęto tezę, że eskalacja i trwanie sporu polsko-litewskiego wpłynęły niekorzystnie na bezpieczeństwo państwa polskiego w latach 1919-1922. Oddziaływały niekorzystnie na położenie państwa polskiego w różnych dziedzinach przedmiotowych bezpieczeństwa.

Zaprezentowane argumenty pozwalają stwierdzić, iż konflikt polsko-litewski oddziaływał w latach 1919-1922 na różne przedmiotowe sfery bezpieczeństwa II RP. Wpływał niekorzystnie na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa. Dotyczył zagrożeń militarnych w związku z działaniami armii litewskiej i doraźnie organizowanych oddziałów partyzanckich, a także sprowadzał się do licznych zagrożeń pozamilitarnych.

Słowa kluczowe: II RP, bezpieczeństwo, Litwa, spór, zagrożenie

Wstęp

Przedmiotem rozważań uczyniono znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922. Autor kontynuuje cykl rozważań wokół wpływu sporu na bezpieczeństwo II RP. Przedstawione argumenty stanowią uzupełnienie wyników kwerendy literatury oraz analizy materiałów archiwalnych,

które wykazano w części pierwszej¹. Przyjęto cezurę czasową 1919-1922, ponieważ jest traktowana w literaturze jako okres wystąpienia kluczowych wydarzeń związanych z umacnianiem niezależnej państwowości polskiej w trudnych warunkach wewnętrznych i geopolitycznych², a także jako czas wzmocnienia funkcjonowania instytucji centralnych i samorządowych, w tym instytucji wojskowych oraz wywiadu wojskowego³.

Problematyka konfliktu polsko-litewskiego w początkowym okresie umacniania niezależnej państwowości II RP była dotychczas podejmowana w osobnych opracowaniach S. Buchowskiego⁴, P. Łossowskiego⁵, G. Łukomskiego⁶, S. Sierpowskiego⁷, czy L. Wyszczelskiego⁸. Część z opracowań wydano jeszcze przed XXI w. albo na przełomie XX i XXI stulecia. Autor artykułu dąży do wzbogacenia

¹ T. Landmann, *Znaczenie sporu polsko-litewskiego dla bezpieczeństwa II RP w latach 1919-1922. Wybrane przejawy (cz. 1)*, „Wschodnioznawstwo” 2021, s. 267-286.

² Analizowany okres w historii niepodległej państwowości polskiej wyznaczają takie wydarzenia – kluczowe z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego II RP – jak ukształtowanie sojuszu polityczno-wojskowego z Francją (1921), a także z Rumunią (1921), formalne zakończenie wojny polsko-bolszewickiej i ukształtowanie granicy wschodniej (1921), przyjęcie konstytucji kwietniowej (1921), jak również ostateczne wcielenie Litwy Środkowej z Wilnem do II RP (1922). H. Stańczyk, *System bezpieczeństwa II RP 1919-1939*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski*, red. R. Majzner, Częstochowa-Włocławek 2013, s. 491-492.

³ W lutym 1919 r. utworzono Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, następnie Oddział VI Informacyjny Sztabu Generalnego przemianowano na Oddział II SG WP jako centralną komórkę odpowiedzialną za prowadzenie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego. P.K. Marszałek, *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011, s. 131. W czerwcu 1921 r. dokonano centralizacji służby informacyjnej i wywiadowczej podczas pokoju na przykładzie funkcjonowania Oddziału II SG WP. Rozkaz szefa Sztabu Generalnego Władysława Sikorskiego z dnia 23 czerwca 1921 roku, CAW, Oddział II SG WP, sygn. L303.4.14. Przejawem szczególnego zainteresowania polskiego wywiadu wojskowego sprawami Litwy Kowieńskiej i zagrożeń ze strony sąsiada dla bezpieczeństwa II RP było utrzymywanie Ekspozytury Nr 1 Oddziału II SG WP w Wilnie. Ekspozytura wileńska została utworzona w połowie 1921 r., oprócz spełniania zadań z zakresu rozpoznania wojskowego nieprzyjaciela, prowadziła obserwacje sytuacji politycznej i obcych wpływów ideologicznych na Litwie. T. Gajownik, *Działalność agentury polskich służb specjalnych na Litwie w latach dwudziestych XX wieku. Wybrane przykłady*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. 1, red. T. Dubicki, Łomianki 2010, s. 165-166.

⁴ S. Buchowski, *Konflikt polsko-litewski o ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918-1920*, Sejny 2009, passim; idem, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999 (passim, rozdział 2).

⁵ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996, passim; idem, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*, Warszawa 1966, passim.

⁶ G. Łukomski, *Wojna domowa. Z dziejów konfliktu polsko-litewskiego 1918-1920*, Warszawa 1997, passim.

⁷ S. Sierpowski, *Litewsko-polski „stan wojny” w świetle Paktu Ligi Narodów*, [w:] *Spółczesność, państwo, modernizacja*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002, s. 71-80.

⁸ Dotyczyło to w szczególności sporu między państwami w okresie walk o przynależność państwową Wilna i Ziemi Wileńskiej. L. Wyszczelski, *Wilno 1919-1920*, Warszawa 2008, s. 190-226.

dorobku historycznego wokół problematyki konfliktu polsko-litewskiego w latach 1919-1922. W artykule wykorzystano szereg materiałów archiwalnych ze zbiorów Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, które dotychczas nie były analizowane w aktualnym piśmiennictwie.

Celem przyjętym w artykule jest przedstawienie kluczowych przesłanek świadczących o tym, że implikacje sporu polsko-litewskiego wpłynęły w sposób niekorzystny na bezpieczeństwo odrodzonego państwa polskiego.

Autor artykułu broni tezy, zgodnie z którą eskalacja i trwanie sporu polsko-litewskiego wpłynęły niekorzystnie na bezpieczeństwo państwa polskiego w latach 1919-1922. Konflikt między Polską a Litwą Kowieńską przełożył się na osłabienie bezpieczeństwa II RP w różnych dziedzinach przedmiotowych. Brak możliwości normalizacji stosunków polsko-litewskich utrudniał stabilne funkcjonowanie II RP i wymagał realizacji kompleksowych działań w ramach zarządzania granicą państwową, przygotowania potencjału sił zbrojnych oraz rozpoznawania licznych antypolskich działań wspieranych przez władze litewskie.

Przedmiotowe ujęcie zagrożeń bezpieczeństwa II RP w związku z oddziaływaniem sporu polsko-litewskiego

Niekorzystny stan stosunków między Polską a Litwą Kowieńską od początku kształtowania podstaw niepodległej państwowości II RP wymagał podejmowania obserwacji i analiz wywiadowczych ze strony polskich władz⁹. W warunkach wypierania bolszewików za rzekę Dźwinę Polska próbowała wiosną 1919 r. uregulować stosunki z Litwą. Elementem działań dyplomatycznych było wysłanie do Kowna misji dyplomatycznej pod kierownictwem Stanisława Staniszewskiego. Głównym celem było nawiązanie relacji dyplomatycznych z rządem kowieńskim. Starano się wymóc na Litwinach usunięcie żołnierzy niemieckich z terytorium państwa, ponieważ strona polska traktowała ich obecność jako zagrożenie dla interesów II RP na pograniczu polsko-litewskim, a zarazem jako naruszenie powojennego ładu ukształtowanego na mocy traktatu wersalskiego¹⁰.

⁹ Należy zaznaczyć, że oprócz kluczowego znaczenia w systemie wywiadu wojskowego Ekspozytury Oddziału II SG WP Nr 1 w Wilnie, działania wywiadowcze zorientowane na Litwę prowadzono także dzięki utrzymywaniu placówki wywiadowczej na terenie Wolnego Miasta Gdańska. T. Gajownik, *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921-1939*, Warszawa 2010, s. 117-118. Z Gdańska prowadzono obserwację niemieckich kontaktów z Litwą Kowieńską, które mogły niekorzystnie wpływać na stan polskiego bezpieczeństwa. Placówka gdańska została przemianowana na Ekspozyturę Nr 5 Oddziału II SG WP w 1925 r. W. Skóra, *Pierwsze lata działalności polskiego wywiadu wojskowego w Wolnym Mieście Gdańsku (1920-1925)*, „Zeszyty Historyczne” 2005, t. 70, z. 1, s. 64.

¹⁰ M. Mackiewicz, *Wilno – kwestia sporna. Dyplomacja II RP wobec polityki rządu kowieńskiego w latach 1918-1920*, „Acta Erasmiana” 2012, t. 4, s. 78.

W kolejnych dniach 1919 r. misja w komunikatach przedstawiła interesujące wnioski na temat postulowanego przez Litwinów przebiegu granicy z Polską oraz spraw wzajemnych relacji międzypaństwowych. Jako warunek jakichkolwiek rokowań rząd kowieński postawił przekazanie przez Polaków pełni władzy cywilnej na obszarze etnograficznej Litwy w ręce miejscowych reprezentantów politycznych¹¹. Wskazano na dużą zależność rządu litewskiego reprezentowanego w Litewskiej Radzie Państwowej (Tarybie) od Niemców, którzy popierali eskalację sporu Litwy z Polską¹². Członkowie rządu Taryby mieli korzystać z osobistego materialnego wsparcia ze strony Niemców. Litwini pertraktowali także z Niemcami w sprawie nowej umowy handlowej, która miała szkodzić polskim interesom gospodarczym. W rządzie jednogłośnie manifestowano konieczność włączenia Wilna do granic administracyjnych państwa litewskiego, co stanowiło jedną z przyczyn sporu z II RP, a zarazem przejaw zagrożenia polskiego bezpieczeństwa i interesów w północno-wschodniej części Kresów Wschodnich. Forsowano ideę niezależnej republiki litewskiej, bez możliwości jakichkolwiek trwałych powiązań federacyjnych z Polską, choć przy nastawieniu na ewentualne tendencje integracyjne z Łotwą i Estonią (głównie ukierunkowane na uzyskanie handlowego dostępu do portów nadbałtyckich). Rzeczywiste intencje polskich władz zostały ponadto zdyskredytowane przez główne ośrodki prasowe na Litwie¹³.

¹¹ Sprawozdanie z rozmów Polskiej Misji na Litwie z litewskim ministrem spraw zagranicznych z dnia 12 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/17 (czerwiec-lipiec 1919). W literaturze dodaje się, że członkowie polskiej misji specjalnej na Litwie ustalili ponadto, że rząd kowieński rościł sobie pretensje terytorialne istotnie wykraczające poza granice etnograficznej Litwy, co godziło również w bezpieczeństwo II RP jako państwa sąsiadującego od północnego wschodu z Litwą. Strona polska odmówiła dalszych rozmów w sprawie ewentualnych zmian terytorialnych na polsko-litewskim pograniczu, przedstawiając zarzut niemieckiej okupacji obszaru litewskiego, uniemożliwiającej kształtowanie suwerennych relacji dyplomatycznych i politycznych. W tym samym czasie Litwini kategorycznie odrzucili możliwość poparcia projektu federacyjnego, przedstawionego przez zwolenników Józefa Piłsudskiego. L. Wyszczelski, *Wilno...*, s. 11.

¹² W literaturze podkreśla się, że zbliżenie Litwy Kowieńskiej z Niemcami odnotowano ze względu na faszystyczny i nacjonalistyczny kierunek polityki uprawianej pod rządami prezydenta Antanasa Smetony oraz ministra spraw zagranicznych, a wcześniej pierwszego premiera niepodległej Litwy Augustinasa Voldemarasa. W analizowanych latach realizowano model represji ludności polskiej, polegający na zamykaniu polskich szkół, likwidacji czasopism i instytucji społeczno-kulturalnych, a także lituanizacji nazwisk ludności. Władze II RP musiały wyrazić zaniepokojenie przebiegiem represji w związku z faktem, iż w niektórych miejscowościach udział ludności polskiej sięgał połowy wszystkich mieszkańców. M. Zambrzycki, *Problematyka relacji polsko-litewskich w świetle teorii mimetycznej René Girarda*, „Studia Gdańskie” 2011, t. 29, s. 289.

¹³ Sprawozdanie z rozmów Polskiej Misji na Litwie z litewskim ministrem spraw zagranicznych z dnia 8 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/17 (czerwiec-lipiec 1919).

Wśród praktycznych przejawów dyskryminacji rdzennej ludności polskiej na Litwie członkowie misji specjalnej uznali zakaz noszenia orzełków na ubraniach przez młodzież, rozwiązanie młodzieżowego ruchu skautingu, zarekwirowanie mienia towarzystwa „Sokół”, nasilenie rewizji wśród polskich obywateli, a także aresztowania polskich działaczy politycznych i społecznych. Innym ustaleniem polskiej misji specjalnej na Litwie było zaobserwowanie szowinistycznych nastrojów antypolskich wśród litewskiego duchowieństwa. Władze litewskie wykorzystywały wpływy Kościoła katolickiego, aby podburzać ludność i nastawiać ją przeciwko II RP i wpływom polskim na Litwie. Stosowano także formy dyskryminacji ludności polskojęzycznej na tle religijnym, zarówno w czasie nabożeństw, jak również w nauczaniu w szkołach¹⁴.

Jednym z najważniejszych sporów polsko-litewskich pozostawał zatarg o region Suwalszczyzny. Litwini żądali przyłączenia całości Suwalszczyzny w związku z przynależnością tego regionu geograficznego w czasie I wojny światowej do niemieckiego zarządu w ramach wydzielonego terytorium Ober-Ost. Ustalenia pokojowe po I wojnie światowej, które wyznaczyły demarkacyjną linię Focha na pograniczu polsko-litewskim, podzieliły Suwalszczyznę między oba państwa. Strona polska uzyskała powiat augustowski i suwalski, jak również część powiatu sejneńskiego, sytuując je w ramach nowo utworzonego województwa białostockiego. Rozstrzygnięcia pokojowe nie spotkały się z uznaniem ze strony rządu kowieńskiego. Najbardziej gwałtownym przejawem sporu polsko-litewskiego na Suwalszczyźnie było powstanie sejneńskie z 23-28 VIII 1919 r., toczące się wokół sporu o przynależność powiatu sejneńskiego¹⁵.

¹⁴ *Ibidem*. W ocenie polskich władz panowało przekonanie, że zwierzchnik litewskiego duchowieństwa w 1919 r., bp Franciszek Karewicz (Karevičius), uczestniczył we wspieraniu antypolskiej agitacji. S. Sierpowski, *Watykan wobec Europy Wschodniej po I wojnie światowej*, „Studia Historica Slavo-Germanica” 1991-1992, t. 18, s. 192-193. Szczególnie szkodliwym dla ochrony bezpieczeństwa obywateli II RP elementem agitacji było przekonywanie miejscowej ludności, że uprawnione jest odbieranie ziemi polskim właścicielom na Litwie bez wykupu. Sprawozdanie z rozmów Polskiej Misji na Litwie z litewskim ministrem spraw zagranicznych z dnia 8 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/17 (czerwiec-lipiec 1919). Co więcej, język polski rugowano z kościołów w trakcie odprawiania nabożeństw i sprawowania sakramentów, a także z katechizacji dzieci polskojęzycznych. Kilka lat później, bo już w 1924 r., bp Karewicz oświadczył publicznie, że *uważa za święty obowiązek duchowieństwa litewskiego walczyć przeciwko polskości i naprawiać winę swoich poprzedników, którzy wprowadzili mowę polską na Litwę*. Z. Krajewski, *Polacy w Republice Litewskiej 1918-1940*, Lublin 1998, s. 53.

¹⁵ Powstanie traktuje się jako ważne wydarzenie w procesie wzmocnienia polskiego bezpieczeństwa w latach 1919-1922. Poprowadzenie demarkacyjnej linii Focha sprawiło, że ludność polska zamieszkująca północną część Suwalszczyzny, a także miejscowości, takie jak Sereje, Kopciowo, Łoździeje i Wiejsieje (wszystkie na obszarze współczesnego okręgu olickiego), została poddana przymusowemu procesowi lituanizacji i licznym represjom ze strony rządu kowieńskiego. Litwini dążyli do rozszerzenia władztwa terytorialnego na zachodnią część

W telegramie, w czasie trwania powstania, z 26 VIII 1919 r. prezes Sądu Okręgowego w Suwałkach, Walery Roman, informował Naczelnika Państwa o ogłoszeniu przez Litwę pogotowia wojennego w stosunkach z Polską. Zwrócił uwagę na pogwałcenie przez wojsko litewskie postanowień pokojowych związanych z wyznaczeniem linii demarkacyjnej, użycie sprzętu artyleryjskiego oraz ponoszenie przez Polaków strat, zarówno po stronie partyzantów, jak i ludności cywilnej¹⁶. Wszystkie te przejawy świadczyły o braku nastawienia strony litewskiej do pokojowych rokowań z Polską, a tym samym determinowały osłabienie stanu bezpieczeństwa II RP w początkowym okresie umacniania niepodległej państwowości.

W archiwaliach polskich zachował się przebieg wypadków, poprzedzających decyzję o zainicjowaniu powstania sejneńskiego, który należy traktować jako przejaw zagrożenia dla bezpieczeństwa II RP. Na przełomie lipca i sierpnia 1919 r. odnotowano systematyczny wzrost liczby litewskich żołnierzy na polsko-litewskim pograniczu na obszarze Sejneńszczyzny i w Suwałkach. Żołnierze rozpoczęli akcje prowokacyjne wobec funkcjonariuszy polskiej Policji Państwowej, opierając się na przewadze liczebnej oraz wsparciu ze strony żołnierzy niemieckich (głównie Brygady Grodzieńskiej). Dopuszczano się napaści na polskich policjantów, zdzierając im odznaki policyjne i herb państwowy z czapek. Dnia 20 VII 1919 r. żołnierze litewscy zastrzelili pełniącego służbę polskiego funkcjonariusza Policji Państwowej, Antoniego Czerniawskiego. Żołnierze litewscy paraliżowali także pracę polskich urzędów gminnych, zajmując urząd w Szypliszkach w gminie Zaboryszki oraz urząd w Rutce-Tartak w gminie Andrzejewo (oba w powiecie suwalskim). Sołtysów reprezentujących władzę II RP zastraszano szantażem ekonomicznym, wydając dyspozycje zachowania się zgodnego z oczekiwaniami litewskich władz powiatowych. Dnia 21 VII 1919 r. zmotoryzowany oddział 150 funkcjonariuszy milicji obywatelskiej zażądał od Tymczasowej Rady Obywatelskiej Okręgu Suwalskiego, jako reprezentanta administracji centralnej II RP na Suwalszczyźnie, przekazania władzy cywilno-administracyjnej w powiecie suwalskim i północnej części powiatu augustowskiego. Rada wystąpiła do władz centralnych o interwencję na Suwalszczyźnie, ukierunkowaną zarówno na uniemożliwienie przejęcia władzy przez wojsko litewskie, jak i związaną z potrzebą usunięcia niemieckiej Brygady Grodzieńskiej. Ta ostatnia, uzupełniając działania

Suwalszczyzny, która znalazła się w rękach polskich. Wobec propagandy antypolskiej i podburzania ludności powiatu sejneńskiego, a także w odpowiedzi na działania litewskie przeciwko polskiej ludności Suwalszczyzny, Polacy zorganizowani z ramienia suwalskiego dowództwa Polskiej Organizacji Wojskowej zdecydowali się rozpocząć powstanie. G. Nowik, *Powstanie sejneńskie (23-28 sierpnia 1919 r.)*, [w:] *Nad Wilią i Niemnem. Wileńszczyzna w dziejach militarnych Polski XX wieku (wybrane zagadnienia)*, red. Z. Moszumański, A. Nawrocki, Piotrków Trybunalski 2004, s. 130.

¹⁶ Odpis telegramu prezesa Sądu Okręgowego w Suwałkach do Naczelnika Państwa z dnia 26 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

litewskich żołnierzy, dopuszczała się napaści na ludność polską, zagrażając integralności terytorialnej Polski na pograniczu polsko-litewskim¹⁷.

Sytuacja na Suwalszczyźnie została zaogniona na przełomie lipca i sierpnia 1919 r. po wydaniu specjalnej odezwy przez Komitet Obrony Litwy¹⁸. Miała ona antypolski charakter i przekreślała jakiegokolwiek szanse na porozumienie polsko-litewskie, zanim Warszawa nie uzna niepodległości Litwy, granic etnicznych tego państwa oraz nie zwróci Litwie Wilna. W odezwie wezwano obywateli Litwy do aktywnej walki z Polską, państwem traktowanym w charakterze okupanta. Należy ocenić, że wydanie odezwy przez Komitet Obrony Litwy było jednym z czynników skłaniających polskie władze do interwencji na Suwalszczyźnie, aby przeciwdziałać dalszej eskalacji konfliktu i prześladowań polskiej ludności na północno-wschodnim obszarze II RP¹⁹.

¹⁷ Raport Biura Wywiadowczego przy Oddziale II NDWP do Adiutantury Generalnej na temat gwałtów litewskich na Suwalszczyźnie z dnia 2 sierpnia 1919 roku (z 4 załącznikami), AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919). Niemcy byli w stanie utrzymać na spornym polsko-litewskim pograniczu oraz na obszarze w głębi Litwy także inne brygady. W literaturze odnotowano obecność w rejonie Kowna stałej brygady „Süd-Lituanen” w liczbie prawie 15 tys. żołnierzy, uzupełnionej o podobnie liczebną grupę niemiecką w okolicach Koszedar i Żyźmor w okręgu kowieńskim. W rejonie Wylkowyszek przy bezpośrednim sąsiedztwie Polski skupiono natomiast siły brygady „Nord-Lituanen” w liczbie ok. 8-10 tys. żołnierzy. Z kolei w północnej części Litwy, blisko miejscowości Szawle, znajdowała się grupa 3-5 tys. żołnierzy gotowych wesprzeć działania wojska litewskiego przeciwko Polsce. P. Łossowski, *Stosunki...*, s. 103. W późniejszym okresie, ponieważ jesienią 1920 r. polski wywiad wojskowy ustalił, że w okolicach Königsbergu (dzisiejszy Kaliningrad) Niemcy utrzymywali także brygadę „Reinhardtbrigade” z przeznaczeniem do wkroczenia na terytorium Litwy na wypadek zbrojnego wystąpienia wojska litewskiego przeciwko siłom L. Żeligowskiego po zajęciu przez Polskę Wilna w październiku 1920 r. Żołnierze niemieckiej brygady zostali rozmieszczeni po różnych majątkach w okolicy Königsbergu i pojawiali się wyłącznie w stroju cywilnym, aby ukryć rzeczywiste intencje swojej obecności przed komisją państw Ententy. Według informacji posiadanych przez polski wywiad, brygada ściśle współpracowała z litewskim sztabem wojskowym, a łącznikiem pozostawał kpt. Kopsch. Raport attache wojskowego w Bernie dotyczący stanowiska Litwy Kowieńskiej wobec plebiscytu wileńskiego z dnia 10 grudnia 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/33 (grudzień 1920-styczeń 1921).

¹⁸ W treści odezwy pojawiły się następujące fragmenty: *Imperialiści z Polski, dążąc do zagrabienia jak największego obszaru cudzych ziem, do ujarznienia sąsiednich narodów, wdarli się do naszego kraju i usiłują włożyć na nas jarzmo obecnego panowania i niewoli. Obszarnicy polscy, wykarmieni własnością i trudem ludu pracującego Litwy ciągnąc cały czas najżywniejsze soki z Litwy chcą ponownie wrócić do swego dzieła, chcą zabrać sobie majątki, które już są przeznaczone dla małorolnych i bezrolnych. (...) Polacy zajęli Wilno, dając posłuch podszeptom obszarników z Litwy znajdujących się w Warszawie. (...) Imperialiści polscy, chcąc zmylić nasze społeczeństwo, szerzą wiadomość, jakoby nasz Rząd zawarł i zrobił unię z Rządem Polskim. (...) Precz z okupacją! Niech żyje wolna, niepodległa Litwa ze stolicą w Wilnie!* Odezwa Komitetu Obrony Litwy z dnia 4 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

¹⁹ W literaturze dodaje się, że odezwa była konsekwencją zdecydowanego stanowiska strony polskiej, zgodnie z którym *o opuszczenia Wilna przez Polaków mowy być nie może*. P. Łossowski,

Kolejnym przejawem zagrożenia bezpieczeństwa II RP w obliczu sporu polsko-litewskiego były ataki ze strony Litwinów wymierzone w ludność polską zamieszkującą Litwę Kowieńską. Bezpieczeństwo i przyznanie praw obywatelom danego państwa za granicą to ważny aspekt kreowania bezpieczeństwa społecznego oraz kulturowego w nowoczesnych państwach²⁰. W badanych latach zaobserwowano liczne naruszenia bezpieczeństwa w związku z represjonowaniem Polonii litewskiej. Odnotowano prześladowania ludności polskiej związane z wtrącaniem niewinnych osób do więzień, a także systematycznym grożeniem konfiskatą majątku rodzinom, których członkowie służyli w Wojsku Polskim²¹. Według ustaleń Komitetu Politycznego Ziemi Kowieńskiej²² z marca 1919 r., w powiatach kowieńskim, wilkomirskim i jeziorowskim odsetek ludności polskiej, w ogóle ludności katolickiej, wynosił do 75% mieszkańców Kowieńszczyzny. W samym Kownie mieszkało 75% ludności chrześcijańskiej, deklarującej przywiązanie do Polski (około 28 tys. osób). Co więcej, 2/3 majątków ziemskich na Ziemi Kowieńskiej miało znajdować się w rękach polskich właścicieli. Pomimo przewagi liczebnej ludności polskiej, litewscy zarządcy nie

Stosunki..., s. 82. Rząd Litwy Kowieńskiej starał się zwrócić uwagę społeczeństwa litewskiego, ale i społeczności międzynarodowej, na swoją sprawę narodową, traktując Polskę jako państwo zagrażające niepodległości i integralności terytorialnej Litwy. W odezwie powróciła dodatkowo sprawa Wilna, o które Litwini zamierzali walczyć zbrojnie, tym samym godząc w interesy narodowe II RP oraz bezpieczeństwo odrodzonego państwa polskiego po zajęciu miasta.

²⁰ M. Campion, K. Pabis, *Bezpieczeństwo kulturowe mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Wybrane problemy na przykładzie mniejszości karaimskiej*, [w:] *Changing the world. Social, cultural and political pedagogies in civic education*, red. M. Campion, Kraków 2013, s. 230.

²¹ Tymczasowa Polska Rada na Litwie, Prośba o pomoc dla Polaków na Litwie z dnia 16 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919). Szczególnie niekorzystny stosunek władz litewskich pod adresem polskich obywateli skupiał się na osobach mających związki z Wojskiem Polskim albo uznanych w lokalnym środowisku politycznym, bądź społeczno-kulturalnym. Wniosek można przywołać na podstawie następującego odwołania do treści raportu sytuacyjnego Ekspozytury II Oddziału Dowództwa frontu Północno-Wschodniego w Wilnie z początku września 1919 r.: *Na uwieczonych nie ma żadnych dowodów winy. Są brani jako Polacy, mający wpływ w armii, bądź jako wybitniejsi przedstawiciele społeczeństwa polskiego. Gwałtu tego dokonano na podstawie zarządzeń wyssanych z palca. (...) Wszyscy aresztowani w liczbie około 250, w tym 21 wojskowych, z wyjątkiem 3, 4 wypuszczonych, siedzą w więzieniu. Codziennie jest po kilka ofiar. Raport sytuacyjny Ekspozytury II Oddziału Dowództwa frontu Północno-Wschodniego w Wilnie z dnia 4 września 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/19 (sierpień-wrzesień 1919).*

²² Komitet Polityczny Ziemi Kowieńskiej stanowił naczelną organizację reprezentującą sprawę ludności polskiej, która znalazła się na obszarach przyłączonych do niepodległej Litwy Kowieńskiej. Dążenia Komitetu orientowały się wokół ochrony interesów polskiej ludności, a linia ideologiczna akcentowała w dużej mierze potrzebę zbrojnego wystąpienia Wojska Polskiego i przyłączenia Kowieńszczyzny do II RP. K. Buchowski, *Polacy...*, s. 62-69.

liczyli się z jej potrzebami, stosując rozbudowany system represji. Dotyczyły one w szczególności²³:

- a) ograniczenia dostępu do nauczania w języku polskim w szkołach;
- b) obsadzania lokalnych urzędów wyłącznie obywatelami Litwy Kowieńskiej, a także obsadzania większości urzędów administracyjnych i policyjnych Litwinami, w tym kierowania na stanowiska osób szowinistycznie nastawionych wobec Polski i Polaków;
- c) wprowadzenia w Kownie ksiąg meldunkowych oraz blankietów do załatwiania spraw urzędowych wyłącznie w języku litewskim, niezrozumiałym dla ludności polskiej, a niekiedy posługiwania się przez urzędników różnego szczebla w oficjalnych kontaktach z Polakami dodatkowo językiem rosyjskim;
- d) wydania Komendantowi miasta Kowna postanowienia nakazującego przymusową lituanizację ludności polskiej oraz obowiązkowe zawieszanie sztyków litewskich w miejscach polskich w miejscach publicznych;
- e) obowiązkowego mianowania przez wyższe duchowieństwo litewskie, za przyzwoleniem rządu kowieńskiego, Litwinów jako księży w większości polskich parafii;
- f) fałszowania przez administrację kowieńską statystyki narodowościowej na Kowieńszczyźnie w celu marginalizacji sprawy polskiej w stosunkach polsko-litewskich oraz na arenie międzynarodowej.

Władze litewskie stosowały także inne formy represji wobec obywateli polskich. Konfiskowały kaucje wniesione przez niektóre osoby sądzone w charakterze oskarżonych za rzekomą antypaństwową działalność. Rząd i organizacje samorządowe zajmowały polskie majątki podczas nieobecności właścicieli bez wypłaty odszkodowań. Nakładano tymczasowe podatki na ludność polską bez stosowania przepisów rangi ustawowej. Elementem antypolskich działań było wydanie rozporządzenia w sprawie nieuznawania urzędowych pełnomocnictw wydanych w RP albo na Litwie Środkowej. Ograniczano swobodę działalności polskich stowarzyszeń i zrzeszeń politycznych na Kowieńszczyźnie oraz swobodę prasy. Wprowadzono restrykcyjne ograniczenia ilościowe z uwagi na możliwość wywozu do II RP majątku ruchomego i waluty przez obywateli narodowości polskiej. Powołano także specjalne organizacje mające za zadanie dyskredytować polskość

²³ W memoriale Polskiego Komitetu Kowieńskiego wyrażono także pogląd na temat działań władz litewskich wobec licznej Polonii dążącej do utrzymania więzi z II RP, w którym przywołano następującą ocenę: *Oni to stojąc dziś na czele rządu litewskiego i w sposób bezwzględny uprawiający dalej politykę eksterminacyjną względem Polaków, utrzymują przez to stały ferment w kraju, z którego zręcznie korzysta polityka niemiecka*. Memoriał Polskiego Komitetu Kowieńskiego w sprawie stosunków narodowościowych na ziemi Kowieńskiej z dnia 3 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnej Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

na Litwie i dokonywać napaści na ludność polską przy różnych okazjach²⁴. Przykładem był związek określany mianem Szaulisów (Litewski Związek Strzelców)²⁵.

Zachowane archiwalia świadczą również o innym przejawie zagrożenia bezpieczeństwa II RP na skutek eskalacji konfliktu z Litwą. Chodzi o dowody wskazujące na współdziałanie oddziałów litewskich z bolszewikami podczas wojny polsko-bolszewickiej²⁶. W liście dyplomaty i majora WP, Ludwika Hieronima Morstina, do NDWP z 21 IX 1920 r. przedstawiono streszczenie głównych argumentów, które świadczyły o szkodliwym wpływie Litwy na położenie Polski walczącej z bolszewikami. Dotyczyły przyjęcia początkowo neutralnej postawy, przyczyniającej się do skoncentrowania wojsk bolszewickich w dużej sile w okolicach Szczara i Niemna, sprowadzonych przez Wilno i Lidę w celu ataku na obszar II RP. Tereny zajęte tymczasowo przez Litwinów były penetrowane przez oddziały bolszewickie przedostające się z Prus Wschodnich, przy udziale Litwinów w uzbrajaniu wspomnianych oddziałów. Polski wywiad dysponował dobrym rozeznanieniem sytuacji dzięki informacjom przekazanim za pośrednictwem marszałka F. Focha, stale współpracującego z Komisją Interaliancką, funkcjonującą w Prusach Wschodnich²⁷.

²⁴ Memoriał Komitetu Politycznego Ziemi Kowieńskiej do rządu polskiego w sprawie praw mniejszości narodowościowych na Litwie Kowieńskiej i memoriał w sprawie podziału pasa neutralnego z dnia 13 czerwca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/44 (kwiecień-sierpień 1922).

²⁵ Litewski Związek Strzelców, którego działalność nasiliła się w późniejszych latach dwudziestolecia międzywojennego, powstał w 1919 r. i miał charakter paramilitarnej organizacji zaangażowanej w zwalczanie wpływów polskich na ziemiach traktowanych jako etnograficznie litewskie. Posiadał rozbudowane struktury wewnętrzne, a jego członkowie uczestniczyli w akcji likwidacji neutralnego pasa na pograniczu polsko-litewskim. Organizacja zrzeszała uczestników biorących udział w zbrojnym, paramilitarnym oporze przeciwko polskim czynnikom administracyjnym i wojskowym na pograniczu. W. Rezmer, *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4, s. 39. Należy dodać, że wraz z takimi organizacjami, jak Związek Wilnian, Związek Wyzwolenia Wilna, czy Towarzystwo Litewsko-Białoruskie, Litewski Związek Strzelców miał zostać wykorzystany w planowanej na drugą połowę lat 20. lub przełom lat 20. i 30. XX w. litewskiej akcji odbicia Wilna spod władzy II RP. B. Kosel, *Litewski plan oswobodzenia Wilna z rąk polskich*, „Studia Podlaskie” 2013, t. 21, s. 332-333.

²⁶ Żołnierze litewscy ostrzeliwali polskie punkty obserwacyjne na pograniczu polsko-litewskim. Doraźne patrole litewskie wszczywały strzelaniny na Suwalszczyźnie. We wrześniu 1920 r. odnotowano aktywność Litwinów współpracujących z bolszewikami w ostrzale polskich pozycji z użyciem ognia artyleryjskiego oraz karabinów maszynowych. W analizowanym miesiącu Litwini mobilizowali oddziały wywiadowcze przedostające się na obszar Polski, wyczekujące nadejścia posiłków bolszewickich z okolic Grodna. Zestawienie faktów agresywnego występowania Litwinów z dnia 3 października 1920 roku, AIJP w Ameryce, Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego, teczka: 701/3/2 (materiały różne).

²⁷ List oficera łącznikowego przy sztabie marszałka Focha do NDWP z dnia 21 września 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/38 (kwiecień-czerwiec 1921). Warto dodać, że wszelkie przejawy naruszania przez Litwinów neutralności podczas wojny polsko-bolszewickiej były obszernie dokumentowane przez stronę polską. Jako jedno

Nieprzejednane stanowisko Litwy wobec konfliktu z Polską zaakcentowano po przeniesieniu sporu na forum Ligi Narodów, zarówno przed jesienią 1920 r.²⁸, jak i w następstwie buntu Żeligowskiego z października 1920 r., który przyczynił się do zajęcia Wilna i włączenia Litwy Środkowej do Polski. Rząd kowieński negocjował wszelkie inicjatywy strony polskiej przedstawione w Lidze Narodów i próby uregulowania stosunków międzypaństwowych. Litwie zależało na arbitrażu międzynarodowym Ligi Narodów, natomiast Polska nie zgadzała się z przeniesieniem głównych kwestii problemowych wyłącznie na forum Ligi Narodów, uzależniając unormowanie relacji z Litwą od dwustronnych stosunków dyplomatycznych²⁹. Podkreślono utrudnianie przez Litwinów działań dyplomacji polskiej w związku z próbą normalizacji relacji polsko-litewskich. O ile Polska miała wstrzymać dalszy pochód wojsk Żeligowskiego i redukcję stanu liczebnego jego armii po zajęciu Wilna, o tyle w przypadku działań litewskich odnotowano bierność wobec propozycji Ligi Narodów i ignorowanie zarządzeń politycznych i wojskowych odnoszących się do konfliktu z Polską od października 1920 do marca 1921 r.³⁰. Rząd

z ważniejszych uzasadnień traktowano możliwość uzyskania przez II RP alibi na wypadek eskalacji sporu polsko-litewskiego już po zakończeniu wojny z bolszewikami i jego przeniesieniu na forum Ligi Narodów. L. Wyszczelski, *Niemen 1920*, Warszawa 2008, s. 112. Szczegółowa analiza przejawów współdziałania Litwinów z bolszewikami na szkodę bezpieczeństwa II RP wykracza poza ramy objętościowe narzucone w artykule. Trudno jednak zgodzić się w tym miejscu z C. Sawiczem, który uważa, że Polska wymierzyła Litwinom karę za przyzwolenie i współpracę z bolszewikami głównie poprzez zajęcie Wilna w październiku 1920 r. Por. C. Sawicz, *Wileńszczyzna 1919-1939*, Warszawa 2003, s. 15. W rzeczywistości zajęcie Wilna było motywowane względami pragmatyzmu politycznego, wiążąc się przede wszystkim z brakiem porzucenia przez obóz Piłsudskiego koncepcji federacyjnej w kręgu państw bałtyckich oraz dążeniem do umocnienia władzy II RP w północnej części Kresów Wschodnich. Por. L. Wyszczelski, *Wilno...*, s. 69.

²⁸ Jednocześnie w archiwaliach zachowało się stanowisko władz polskich, zgodnie z którym: *Liga Narodów będzie sankcjonowała fakty dokonane. Toteż zebranie się Ligi Narodów przed objęciem przez nas terytoriów, które musimy wciągnąć w orbitę swoich wpływów, jest teraz dla nas najgroźniejszym niebezpieczeństwem*. Raport Mariana Świeczkowskiego do Naczelnika Państwa w sprawie sytuacji na Litwie etnograficznej z dnia 19 listopada 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/20 (wrzesień-listopad 1919). Należy interpretować, że stanowisko polskich władz akcentowało konieczność samodzielnego uregulowania przez II RP problematyki sporu z Litwą. Unikano przeniesienia problematyki sporu polsko-litewskiego na forum Ligi Narodów, obawiając się niekorzystnych rozstrzygnięć dla Polski. Polityka polskich władz była o tyle zasadna, o ile przeciwstawiała się dyplomacji litewskiej działającej na szkodę interesów państwa polskiego na forum Ligi Narodów.

²⁹ Pogląd można obronić, odnosząc się do treści jednej z tajnych uchwał Rady Ministrów, tj. 16 III 1921 r. postanowiono, że: *Rząd Polski zastrzega się przed decydowaniem sporu polsko-litewskiego w drodze jakiegokolwiek bądź arbitrażu*. Uchwała Rady Ministrów z dnia 16 marca 1921 roku w sprawie litewskiej, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/36 (marzec-kwiecień 1921).

³⁰ Protokół nr 23 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 8 marca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych Ministerstwa Spraw Zagranicznych).

litewski uprawiał na arenie międzynarodowej politykę szkalowania Polski jako agresora i państwo, mające prowadzić agresywną politykę zagraniczną wobec sąsiadów. Powyższy argument wpisywał się w zagrożenie bezpieczeństwa II RP³¹. Dotyczył osłabienia pozycji międzynarodowej państwa polskiego w okresie sporu z Litwą oraz trudności w zarządzaniu granicą wschodnią.

Bezpośrednim przejawem zagrożenia bezpieczeństwa II RP w początkowych latach umacniania niepodległej państwowości było inspirowanie przez Litwę Kowieńską antypaństwowej działalności swoich obywateli przedostających się na obszar Polski³². Z zachowanych archiwaliów wynika, że szczególnie narażonym regionem pozostawała Wileńszczyzna. Dnia 20 I 1922 r. w Wilnie aresztowano grupę współpracujących obywateli litewskich i białoruskich, prowadzących działania przestępcze przeciwko interesom państwa polskiego. Aresztowania były skutkiem nasilonej akcji władz polskich skupionej wokół rewizji obywateli podejrzewanych o działania na szkodę II RP. Zatrzymanym przedstawiono zarzuty na mocy kodeksu karnego z 1903 r., znowelizowanego w 1917 r. (tzw. Kodeksu Tagancewa). Zarzuty dotyczyły następujących działań na szkodę państwa polskiego³³:

- a) zamach na prawa zasadnicze konstruujące ustrój państwowy Polski (art. 100);

³¹ Dyplomacja litewska rozpowszechniała oszczerstwa pod adresem Polski na arenie międzynarodowej. Stosowała wrogą Polsce retorykę, odwołując się do rzekomo imperialistycznych zapędów II RP oraz wykorzystywania Wojska Polskiego do łamania postanowień pokojowych po I wojnie światowej. Odwoływano się do nieprzestrzegania przez Polskę zobowiązań z tytułu uczestnictwa w Lidze Narodów w związku z odrzuceniem propozycji organizacji międzynarodowej co do rozwiązania sporu z Litwą. Litewscy dyplomaci rozpowszechniali także fałszywy przekaz, z którego wynikało łamanie praw obywatelskich przedstawicieli mniejszości litewskiej zamieszkującej w II RP. G. Łukomski, *Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918-1920. Polityka i działania militarne*, Poznań 1994, s. 156.

³² W przeciwieństwie do innych regionów granicznych, granica na odcinku północno-wschodnim, w sąsiedztwie Polski z Litwą, ale i Rosją sowiecką, była stosunkowo łatwa do przekroczenia. Sprawiała również instytucjom wewnętrznym II RP istotne trudności w dziedzinie zabezpieczenia przed nielegalnym przekroczeniem oraz przed działaniami grup dywersyjnych i sabotażowych, i wszelkich czynników antypaństwowych. Dotyczyło to w szczególności działań inspirowanych przez władze sowieckie oraz litewskie. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 296. Bezpośrednio przed zawarciem traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-bolszewicką, w jednym z raportów NDWP podkreślono, że: *Litwini prawie wszyscy bezwzględnie wrogo nastrojeni względem Polski. Propaganda stale się wzmaga, poznał w niej metody wybitnie bolszewickie. Dzięki propagandzie nie przebiegającej w śródkach w celu dyskredytowania władz polskich żywiły litewskie poczynały sobie coraz śmieiej*. Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 1 marca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).

³³ Telegram pt. Sprawa aresztowanych działaczy białoruskich i litewskich z dnia 31 stycznia 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).

- b) przygotowywanie się do przeprowadzenia zamachu na dobro wymienione w art. 100 (art. 101);
- c) pomoc obcemu państwu w szpiegostwie przeciwko państwu polskiemu (art. 108 par. 6);
- d) udział w zrzeszeniu mającym za cel podburzanie do łamania ustawy, rozporządzenia albo właściwego zarządzania polskich władz, wzbudzanie nienawiści między klasami ludności, bądź podburzanie robotników do zmowy w oparciu o przepisy szczególne (art. 125);
- e) zuchwały brak szacunku dla władzy zwierzchniej i sprzeciw wobec ustalonej ustawowo formy rządów poprzez publiczne odczytanie albo rozpowszechnienie wizerunku, bądź utworu (art. 128);
- f) publiczne wygłoszenie albo odczytanie mowy lub utworu, a także rozpowszechnienie utworu lub wizerunku w celu podburzenia do popełnienia buntu, obalenia ustroju społecznego w państwie, szerzenia nienawiści klasowej, sprzeciwu wobec władz, uchybienia obowiązkowi służby wojskowej albo popełnienia innej zbrodni (art. 129).

Jak wynika z wymienionych punktów, władze litewskie inspirowały swoich obywateli do popełniania różnych czynów na szkodę bezpieczeństwa II RP, penalizowanych na mocy polskiego prawa karnego obowiązującego przed kodyfikacją. Wymienione przejawy przestępczości odnosiły się do czynów zabronionych, godzących w podstawy ustroju II RP i porządek publiczny w państwie. Przystępność pojedynczych osób i grup wywodzących się z mniejszości litewskiej była wspierana przez władze litewskie, stanowiąc pokłosie sporu między państwami, jaki eskalował w latach 1919-1922³⁴.

W lutym 1922 r. polski rząd uzyskał informację, z której wynikało, że Litwa Kowieńska przyjęła tajne umowy handlowe z Niemcami i Rosją sowiecką. Na tajnej konferencji Litwy, Niemiec, Rosji i Łotwy z 9 II ustalono plan przebudowy

³⁴ Jak zauważył P. Łossowski, działania zapobiegawcze ze strony polskich służb bezpieczeństwa miały charakter odwetowy i komplementarny wobec podobnych działań ze strony służb litewskich pod adresem członków polskiej mniejszości. Szkodliwa działalność antypaństwowa, wspierana przy udziale szpiegów i agitatorów obu stron, dotyczyła zwłaszcza strefy konfliktu w wąskim pasie przygranicznym. Po buncie Żeligowskiego z października 1920 r. nasiliły się antypolskie nastroje i represje na obszarze Litwy Kowieńskiej. Wśród przejawów działań ze strony władz litewskich znalazły się liczne aresztowania obywateli polskich, przy łamaniu praw obywatelskich przysługujących osobom zatrzymanym. P. Łossowski, *Konflikt...*, s. 197. Oprócz wsparcia działań pojedynczych osób i grup realizujących przestępcze czyny antypaństwowe, władze litewskie liczyły na możliwość rozwoju bardziej zorganizowanych praktyk. Jako przykładową wymienia się udzielanie pomocy finansowej przez Kowno prokomunistycznym bojówkom białoruskim, których członkowie mieli prowadzić działania partyzanckie na obszarze Kresów Wschodnich zamieszkiwanych przez mniejszość białoruską. Część białoruskich grup sabotażowo-dywersyjnych ukierunkowanych przeciwko II RP współpracowała z litewskimi służbami specjalnymi. L. Wyszczelski, *Konflikty narodowe i wewnętrzne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015, s. 47-48.

toru kolejowego między łotewskim Dyneburgiem, litewskimi Taurogami i Radziwiliszkami i rosyjskim miastem Dryssa (obecnie Wierchniedźwińsk na Białorusi) w celu stworzenia sieci szerokotorowej. W poszczególnych miejscowościach znajdujących się przy linii kolejowej gromadzono jednocześnie duże zapasy amunicji, zwłaszcza pocisków armatnich i granatów ręcznych pochodzenia niemieckiego (głównie w Niemoksztach, Poniewieżu, Taurogach oraz Szawlach). Na cele państwowe rekwirowano prywatne stodoły, przypuszczalnie do tajnego składowania broni. Polski wywiad wojskowy uzyskał informacje, z których wynikało, że rząd litewski poczynił duże zamówienia umundurowania, ekwipunku i uzbrojenia wojskowego. Do Poniewieża przybyła grupa oficerów, instruktorów wojskowych z Niemiec, specjalizujących się w szkoleniu żołnierzy z zakresu wykorzystania trujących gazów bojowych. Z kolei 6 I 1922 r. zmobilizowano oficerów armii litewskiej³⁵. Przywołane argumenty świadczą o tym, że Polacy musieli liczyć się z ewentualnym porozumieniem Litwy Kowieńskiej z Niemcami i Rosją sowiecką w sprawie ewentualnej kampanii wojennej przeciwko II RP. Mimo licznych trudności wewnętrznych potencjalnych agresorów, uniemożliwiających – jak się wydaje – szybką akcją zbrojną przeciwko Polsce, polski wywiad wojskowy nie zmarginalizował odnotowanego ryzyka. Przywołany przykład świadczył o kolejnym przejawie zagrożenia polskiego bezpieczeństwa na skutek antypolskich działań i przygotowań Litwy Kowieńskiej do starcia z II RP.

Z zachowanych archiwaliów wynika, że w pierwszej połowie 1922 r. ewentualne porozumienie kończące spór Polski i Litwy było niemożliwe do realizacji. Głównymi środowiskami w Litwie Kowieńskiej odrzucającymi możliwość zażegnania sporu z Polską były stronnictwa lewicowe, obawiające się ewentualnego rozwoju prądów reakcyjnych oraz klerykalnych, Żydzi, osoby reprezentujące wpływy niemieckie i rosyjskie, ale i mniejszość polska licznie zamieszkująca Kowieńszczyznę, domagająca się zbrojnej interwencji II RP przeciwko państwu litewskiemu. W badanym okresie odnotowano „brak jakiegokolwiek styczności między Litwą i Polską”³⁶, co uniemożliwiało normalizację relacji, a tym samym korzystne dla polskiego bezpieczeństwa rozstrzygnięcie i trwałe wyeliminowanie licznych omówionych przejawów zagrożeń.

³⁵ Raport Konsula Generalnego w Królewcu, Eugeniusza Rozwadowskiego z dnia 16 lutego 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).

³⁶ Raport Konsula Generalnego w Królewcu, Eugeniusza Rozwadowskiego z dnia 12 marca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).

Zakończenie

Przedstawione argumenty pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- 1) W latach 1919-1922 Litwa Kowieńska realizowała nieprzejednanie wrogi względem państwa polskiego kurs polityki zagranicznej. Skutkowało to powstaniem licznych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego II RP.
- 2) Poszczególne przejawy zagrożeń bezpieczeństwa II RP ze strony działań Litwy miały charakter zarówno militarny, jak i pozamilitarny. Wojska obu państw ścierały się w pasie przygranicznym, a strona litewska przedsięwzięła liczne represje i formy dyskryminowania obywateli polskich.
- 3) Konflikt polsko-litewski był jednym z najważniejszych czynników destabilizujących bezpieczeństwo i porządek publiczny w północno-wschodniej części Kresów Wschodnich. Skutkował osłabieniem bezpieczeństwa na obszarze wschodniej granicy II RP.

W oparciu o przedstawione argumenty można potwierdzić przyjętą we wstępie tezę, zgodnie z którą eskalacja i trwanie sporu polsko-litewskiego wpłynęły niekorzystnie na bezpieczeństwo państwa polskiego w latach 1919-1922. Spór z Litwą osłabił bezpieczeństwo państwa polskiego w początkowym okresie umacniania państwowości oraz kształtowania granicy wschodniej. Spowodował konieczność przedsięwzięcia wysiłków wojskowych w celu zabezpieczenia pasa przygranicznego. Wymusił większą aktywność władz w zakresie wzmocnienia podstaw bezpieczeństwa wewnętrznego w dziedzinach pozamilitarnych, w tym w sferze bezpieczeństwa społecznego i kulturowego oraz porządku publicznego. Spór sprowadzał się do wielu przejawów antypolskich działań podejmowanych przez Litwę Kowieńską na szkodę bezpieczeństwa II RP.

Abstract

Tomasz Landmann

**The importance of Polish-Lithuanian disputes for security
of The Second Polish Republic in the years 1919-1922.
Selected symptoms (part 2)**

The aim of the article is to define and characterize the key premises proving that the implications of the Polish-Lithuanian dispute in 1919-1922 adversely affected the security of the reborn Polish state. The analysis was based on archival material collected in the Archives of the Józef Piłsudski Institute in America, as well as on the available literature.

It was accepted that the escalation and continuation of the Polish-Lithuanian dispute had a negative impact on the security of the Polish state in the years 1919-1922. It adversely affected the position of the Polish state in various security areas.

The arguments presented allow us to state that the Polish-Lithuanian conflict in 1919-1922 affected various security areas of the Second Polish Republic. It has adversely affected both the internal security and external security of the state. It concerned military threats in connection with the activities of the Lithuanian army and temporarily organized partisan units as well as boiled down to numerous non-military threats.

Keywords: The Second Polish Republic, security, Lithuania, dispute, threat

References

Archival sources

Memoriał Polskiego Komitetu Kowieńskiego w sprawie stosunków narodowościowych na ziemi Kowieńskiej z dnia 3 marca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

Sprawozdanie z rozmów Polskiej Misji na Litwie z litewskim ministrem spraw zagranicznych z dnia 8 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/17 (czerwiec-lipiec 1919).

Sprawozdanie z rozmów Polskiej Misji na Litwie z litewskim ministrem spraw zagranicznych z dnia 12 czerwca 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/17 (czerwiec-lipiec 1919).

Raport Biura Wywiadowczego przy Oddziale II NDWP do Adiutantury Generalnej na temat gwałtów litewskich na Suwalszczyźnie z dnia 2 sierpnia 1919 roku (z 4 załącznikami), AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

Odezwa Komitetu Obrony Litwy z dnia 4 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

Tymczasowa Polska Rada na Litwie, Prośba o pomoc dla Polaków na Litwie z dnia 16 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

Odpis telegramu prezesa Sądu Okręgowego w Suwałkach do Naczelnika Państwa z dnia 26 sierpnia 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/18 (lipiec-sierpień 1919).

- Raport sytuacyjny Ekspozytury II Oddziału Dowództwa frontu Północno-Wschodniego w Wilnie z dnia 4 września 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/19 (sierpień-wrzesień 1919).
- Raport Mariana Świeczkowskiego do Naczelnika Państwa w sprawie sytuacji na Litwie etnograficznej z dnia 19 listopada 1919 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/20 (wrzesień-listopad 1919).
- List oficera łącznikowego przy sztabie marszałka Focha do NDWP z dnia 21 września 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/38 (kwiecień-czerwiec 1921).
- Zestawienie faktów agresywnego występowania Litwinów z dnia 3 października 1920 roku, AIJP w Ameryce, Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego, teczka: 701/3/2 (materiały różne).
- Raport attache wojskowego w Bernie dotyczący stanowiska Litwy Kowieńskiej wobec plebiscytu wileńskiego z dnia 10 grudnia 1920 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/33 (grudzień 1920-styczeń 1921).
- Raport sytuacyjny z terenów przyfrontowych z dnia 1 marca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/12 (listopad 1920-kwiecień 1921).
- Protokół nr 23 z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych MSZ z dnia 8 marca 1921 roku, AIJP w Ameryce, Poselstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Rio de Janeiro, teczka: 701/11/2 (Kopie Protokołów z Konferencji Naczelników Wydziałów Politycznych Ministerstwa Spraw Zagranicznych).
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 16 marca 1921 roku w sprawie litewskiej, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/36 (marzec-kwiecień 1921).
- Rozkaz szefa Sztabu Generalnego Władysława Sikorskiego z dnia 23 czerwca 1921 roku, CAW, Oddział II SG WP, sygn. I.303.4.14.
- Telegram pt. Sprawa aresztowanych działaczy białoruskich i litewskich z dnia 31 stycznia 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).
- Raport Konsula Generalnego w Królewcu, Eugeniusza Rozwadowskiego z dnia 16 lutego 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).
- Raport Konsula Generalnego w Królewcu, Eugeniusza Rozwadowskiego z dnia 12 marca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/43 (luty-kwiecień 1922).
- Memoriał Komitetu Politycznego Ziemi Kowieńskiej do rządu polskiego w sprawie praw mniejszości narodowościowych na Litwie Kowieńskiej i memoriał w sprawie podziału pasa neutralnego z dnia 13 czerwca 1922 roku, AIJP w Ameryce, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, teczka: 701/2/44 (kwiecień-sierpień 1922).

Scientific studies

- Buchowski, S., *Konflikt polsko-litewski o ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918-1920*, Sejny 2009.
- Buchowski, S., *Polacy w niepodległym państwie Litewskim 1918-1940*, Białystok 1999.
- Campion, M. & Pabis, K., *Bezpieczeństwo kulturowe mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Wybrane problemy na przykładzie mniejszości karaimskiej*, [in:] *Changing the world. Social, cultural and political pedagogies in civic education*, ed. M. Campion, Kraków 2013.
- Gajownik, T., *Działalność agentury polskich służb specjalnych na Litwie w latach dwudziestych XX wieku. Wybrane przykłady*, [in:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. 1, ed. T. Dubicki, Łomianki 2010.
- Gajownik, T., *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921-1939*, Warszawa 2010.
- Kosel, B., *Litewski plan oswobodzenia Wilna z rąk polskich*, „*Studia Podlaskie*” 2013, t. 21.
- Krajewski, Z., *Polacy w Republice Litewskiej 1918-1940*, Lublin 1998.
- Łossowski, P., *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski, P., *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*, Warszawa 1966.
- Łukomski, G., *Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918-1920. Polityka i działania militarne*, Poznań 1994.
- Łukomski, G., *Wojna domowa. Z dziejów konfliktu polsko-litewskiego 1918-1920*, Warszawa 1997.
- Mackiewicz, M., *Wilno – kwestia sporna. Dyplomacja II RP wobec polityki rządu kowieńskiego w latach 1918-1920*, „*Acta Erasiana*” 2012, t. 4.
- Marszałek, P.K., *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011.
- Nowik, G., *Powstanie sejneńskie (23-28 sierpnia 1919 r.)*, [in:] *Nad Wilią i Niemnem. Wileńszczyzna w dziejach militarnych Polski XX wieku (wybrane zagadnienia)*, ed. Z. Moszumański, A. Nawrocki, Piotrków Trybunalski 2004.
- Rezmer, W., *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „*Dzieje Najnowsze*” 2006, nr 4.
- Sawicz, C., *Wileńszczyzna 1919-1939*, Warszawa 2003.
- Sierpowski, S., *Litewsko-polski „stan wojny” w świetle Paktu Ligi Narodów*, [in:] *Spółczesność, państwo, modernizacja*, ed. W. Mędrzecki, Warszawa 2002.
- Sierpowski, S., *Watykan wobec Europy Wschodniej po I wojnie światowej*, „*Studia Historica Slavo-Germanica*” 1991-1992, t. 18.
- Skóra, W., *Pierwsze lata działalności polskiego wywiadu wojskowego w Wolnym Mieście Gdańsku (1920-1925)*, „*Zeszyty Historyczne*” 2005, t. 70, z. 1.

- Stańczyk, H., *System bezpieczeństwa II RP 1919-1939*, [in:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski*, ed. R. Majzner, Częstochowa-Włocławek 2013.
- Śleszyński, W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Wyszczelski, L., *Konflikty narodowe i wewnętrzne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015.
- Wyszczelski, L., *Niemen 1920*, Warszawa 2008.
- Wyszczelski, L., *Wilno 1919-1920*, Warszawa 2008.
- Zambrzycki, M., *Problematyka relacji polsko-litewskich w świetle teorii mimetycznej René Girarda*, „Studia Gdańskie” 2011, t. 29.

Tomasz Landmann – dr historii, wykładowca w Międzynarodowej Wyższej Szkole Logistyki i Transportu we Wrocławiu. ORCID: 0000-0002-9753-9373